

Studentencorpora en elitevorming*

1 Inleiding

Nederland wordt veelal beschouwd als een van oudsher burgerlijke samenleving, waarin het aristocratische element zwak vertegenwoordigd is.¹

De Nederlandse adel telt heden ongeveer tienduizend personen.² Een beduidend groter aantal Nederlanders gaat prat op zijn afstamming van een oud patriciërsgezicht. Van het wel en wee van de adellijke en patricische geslachten - hun huwelijken, nakomelingschap, hun beroepsuitoefening - wordt nauwkeurig aantekening gehouden en jaarlijks wordt daarvan bericht gedaan in de adels- en patriciaatsboeken. Maar vormen de adel en het patriciaat nog een maatschappelijke realiteit? Gewoonlijk neemt men aan dat de rol van de traditionele vaderlandse elite in de twintigste eeuw is uitgespeeld. Aan de adellijke titel en de patricische afstamming wordt hooguit nog een folkloristische betekenis gehecht: als reminiscentie aan illustere voorvaderen die in de toenmalige standenmaatschappij de sleutelposities bezetten.

* Wij zijn dank verschuldigd aan Erik Bart, die betrokken was bij de data-verzameling.

¹ Het predikaat 'burgerlijk' wordt niet ten onrechte toegepast. Zelfs de regenten-families die ten tijde van de Republiek de lakens uitdeelden en allengs de karakteristieken van een afzonderlijke stand aannamen, waren goeddeels van burgerlijke origine. Dat belette echter niet het ontstaan van een typisch aristocratisch - op afkomst en connecties gebaseerd - patroon van eliterecrutering, dat buitenstanders vrijwel uitsloot. Vele generaties lang monopoliseerde een beperkte groep 'aanzienlijke' families de sleutelposities in de samenleving en gedroeg zich daadwerkelijk als een aristocratie. De eerste Oranjevorstten wisten het standsbesef van het regentenpatriciaat te vleien door een groot deel ervan in de adel te verheffen. De overige regentenfamilies werden vanaf 1910 als patriciërsgezicht geboekstaafd. In navolging van Van den Berg (1985) en Secker (1991) reserveren wij voor deze, al dan niet-geadelde, families en hun nazaten de term 'aristocratie' en rekenen daartoe tevens alle nazaten van de oude adel.

² Mededeling van mr. O. Schutte, secretaris van de Hoge Raad van Adel.

Rond het midden van de negentiende eeuw begon het aristocratische bolwerk te wankelen. Op de afschaffing van de standsvoorrechten bij de Grondwet van 1848 volgde de geleidelijke democratisering van de toegang tot de openbare ambten; het politieke monopolie van de aristocratie ging teloor. Sindsdien hebben adel en patriciaat voortdurend aan invloed ingeboet. Toenemende differentiatie van maatschappelijk functies leidde tot het ontstaan van een nieuw type gespecialiseerde elites. De recrutering werd op expertise en minder op afkomst gebaseerd. Opleiding werd daardoor van steeds groter belang (Schmidt 1986).

In de sociologische literatuur is dit proces aangeduid als de overgang van 'ascription' naar 'achievement'. De impliciete suggestie daarvan was de uiteindelijke verwezenlijking van het meritocratische ideaal, dat persoonlijke verdienste als enige maatstaf voor een elitepositie in de maatschappij erkende. In de moderne samenleving, zo wilde deze voorstelling van zaken, was een hoge plaats in de maatschappelijke hiërarchie niet langer afhankelijk van afkomst uit een aanzienlijke familie, maar uitsluitend van individuele capaciteiten en inspanningen, die met name door de behaalde onderwijskwalificatie werden bewezen. Voor de aristocraten die een elitepositie ambiëerden, gold in het meritocratische recruitersmodel een open concurrentiestrijd met de burgerij: zij moesten zich actief betonen en beschikken over de vereiste diploma's.

Deze conceptie paste in het beeld van een open klassenmaatschappij en degradeerde de standen tot een anachronisme. Voor het onderzoek naar eliterecrutering in de moderne samenleving betekende dit dat nauwelijks aandacht werd geschonken aan de positie van de aristocratie. Uit het gezichtsveld verdween tevens het mechanisme dat het aristocratische recruitersproces zo sterk had beïnvloed: de mobilisatie van een netwerk van connecties, dat was geworteld in een gedeeld standsbesef en een gemeenschappelijke levensstijl, met bijbehorende normen en opvattingen.

Recent is bij historici en sociologen hernieuwde aandacht ontstaan voor de adel en het patriciaat, met inbegrip van de nazaten van de geprivilegieerde standen sinds 1848. Nieuwe onderzoeksgegevens geven aanleiding tot een herwaardering van de positie van de aristocratie in de moderne samenleving en een relativering van het beeld van een open klassenmaatschappij. C. Schmidt schetst een lengteprofiel van het Nederlandse patriciaat aan de hand van een sociologische

geschiedenis van het geslacht Teding van Berkhout. Hij interpreteert de sociaal-economische, sociaal-politieke en sociaal-culturele positie van het patriciërsgeslacht in termen van 'maatschappelijk vermogen' en laat zien welke strategieën van financieel, politiek en sociaal beheer de familie heeft toegepast om haar vermogenspositie te verbeteren dan wel te behouden. Ondanks een algemeen politiek en financieel vermogensverlies in het Koninkrijk der Nederlanden heeft het patriciaat een invloedrijke positie weten te behouden enerzijds door zich tijdig aan te passen aan de eisen van de moderne tijd (conversie naar het bedrijfsleven, scholing), anderzijds door de blijvende kracht van het maatschappelijke vermogen *tout court*: het wijdvertakte netwerk van invloedrijke relaties dat het patriciaat in alle drie de vermogenssferen ten dienste stond (Schmidt 1986). K. Bruin heeft onderzoek gedaan naar de levensstijl van elites in Amsterdam in de tweede helft van de negentiende eeuw. Het onderzoek explo-reert Elias' these over de gevestigden en de buitenstaanders en richt zich vooral op contacten tussen oude aanzienlijke families en nieuwe opkomende groepen (Bruin 1980).

Uit het proefschrift van H. Schijf (1992), dat de financieel-economische elite rond de eeuwwisseling in kaart brengt, blijkt dat de geslotenheid van deze groep destijds nog groot was. 'Uiteraard', schrijft Schijf, 'creëerden bedrijven soms nieuwe rijkdom voor hun oprichters die zo de mogelijkheid kregen om tot de economisch-politieke elite door te dringen, maar erg vaak gebeurde dat niet.' En hij citeert H.P. Quack met instemming: 'Daarvoor was het standsbesef van de oude elites te groot en kostte het moeite door fortuin of huwelijk van den eenen kring in den anderen te komen.' Met name het Amsterdamse netwerk was zeer gesloten en werd gedomineerd door oude doopsgezinde handelsfamilies.

J.Th.J. van den Berg en W.P. Secker hebben kwantitatief onderzoek gedaan naar de vertegenwoordiging van de aristocratie in de politieke elite sinds 1848. Onder Kamerleden en ministers blijken adel en patriciaat nog lang na de vestiging van de eenheidsstaat in 1813 en de afschaffing van de standsvoorrechten in 1848 een overwegende rol te hebben gespeeld. In de twintigste eeuw is hun aandeel in de politieke elites echter zienderogen afgenomen. Was de aristocratische vertegenwoordiging in de periode 1848 tot 1888 bijna steeds meer dan 60%, even voor 1888 zette een daling in die zich rond de eeuwwisseling zou doorzetten. Pas na 1913 echter was het aandeel van de aristocratie definitief minder dan de helft. Daarna vorderde

het verburgerlijgingsproces met grote schreden. Nog vóór de aanvang van de Tweede Wereldoorlog was het percentage Kamerleden met een adellijke of patricische afkomst gereduceerd tot 12% en in 1980 bedroeg dat nog slechts 2% (Van den Berg 1983, 46-47).

Ministers zijn langer dan Kamerleden uit de aristocratie gerecruteerd gebleven. Het verburgerlijgingsproces kwam hier na de Eerste Wereldoorlog pas echt op gang. Het percentage ministers met een aristocratische achtergrond bedroeg vóór 1918 nog 64%, maar in het Interbellum daalde het tot gemiddeld 28%. In de twee decennia na de Tweede Wereldoorlog is opnieuw een drastische daling zichtbaar: tot gemiddeld 16%. Tussen 1967 en 1990 nam het percentage ministers uit aristocratische families opnieuw af van 16 tot 8% (Secker 1991, 52).

Vergelijken we deze cijfers met de gegevens die zijn verzameld over aristocratische vertegenwoordiging in het bedrijfsleven, dan zien we aanzienlijke verschillen. Tussen 1946 en 1962 bestond er een stabiel patroon, het aandeel van de aristocratie in de top van het bedrijfsleven schommelde rond de 50%. Pas na 1962 nam het percentage af. In 1969 was het gedaald tot 33% en in 1976 tot 25% (Van den Berge/Fennema 1985, 747).³

De aristocratie blijkt in de top van het na-oorlogse bedrijfsleven dus opvallend sterk vertegenwoordigd te zijn. De nazaten van de families wier invloed traditioneel bij uitstek in het openbaar bestuur wortelde, hebben aansluiting gezocht bij het particuliere bedrijfsleven. En wel met zoveel succes dat tot 1962 de helft van de economische topelite uit adel en patriciaat afkomstig was.

Er is dus reden om aan te nemen dat standsfactoren het proces van elitevorming zijn blijven beïnvloeden. Hieronder interpreteren we die invloed in termen van de van Bourdieu afkomstige begrippen sociaal kapitaal en cultureel kapitaal. Sociaal kapitaal waar het gaat om de connecties die voortvloeien uit de nog steeds bestaande informele organisatie van adel en patriciaat. Cultureel kapitaal waar het gaat om een *habitus* die gereproduceerd wordt in de aristocratische netwerken,

³ Deze gegevens zijn gebaseerd op de groep van directeuren en commissarissen met topposities bij tenminste vier van de grote bedrijven. Wilterdink (1984, 497) komt voor 1976 tot een lager getal (11%) omdat hij alle commissarissen en directeuren in zijn berekening betreft. Voor alleen de commissarissen komt hij tot een percentage van 15 en voor de president-commissarissen tot een percentage van 22.

naast een meer formele kennisoverdracht binnen de onderwijsinstellingen (scholair kapitaal). (Zie Beekenkamp en Dronkers 1984)

2 De rol van de universiteiten bij eliterecrutering

In haar onderzoek naar de maatschappelijke herkomst van ministers laat Secker zien dat bij de recrutering van kabinetsleden de relevantie van aristocratische afkomst voortdurend afneemt. Dat geldt ook voor het ouderlijk beroepsmilieu, hoewel deze variabele van belang blijft. Tegelijkertijd blijkt het scholair kapitaal steeds belangrijker te worden. Een universitaire opleiding wordt een 'paspoort' tot het ministersambt. Tot aan de Eerste Wereldoorlog was het nog mogelijk minister te worden zonder een langdurige schoolloopbaan, door middel van een militaire of koloniale loopbaan. Na 1918 is die mogelijkheid vrijwel uitgesloten.

Ministers hebben in de regel een universitaire opleiding voltooid, voor de meerderheid van de Kamerleden geldt dit eveneens, evenals voor de meerderheid van de top van het bedrijfsleven.⁴ En toch, de opvallende aanwezigheid van adel en patriciaat in met name de economische elite suggereert een zekere samenhang tussen het traditionele sociale en culturele kapitaal van de oude aristocratie en het moderne, scholaire kapitaal.

Hieronder zullen we proberen aan te tonen dat de variabele 'universitaire opleiding' in een specifieke historische context verbonden is gebleven met het sociale en culturele kapitaal van een aristocratische afkomst. De studentencorpora zijn hier de verbindingsschakel tussen het aristocratische en het scholaire element in het proces van elitevorming. In de negentiende en twintigste eeuw waren het de corpora die de traditionele elite en de *homines novi* deden versmelten in een nieuwe, universitair gevormde elite. Maar hoe kwam deze amalgamatie tot stand?

In de ons omringende landen hebben bepaalde universiteiten een belangrijke rol gespeeld bij de recrutering van elites. In Groot-Brittannië heeft de articulatie van aristocratisch sociaal kapitaal en

⁴ Een voltooide universitaire opleiding had 85% van de ministers in de periode 1967-1990 (Secker 1991, 84), 63% van de Kamerleden in 1967 (Van den Berg 1983, 121) en 62% van de president-directeuren van de grootste 250 ondernemingen in 1984 (Beekenkamp/Dronker 1984, 91).

scholair kapitaal met name plaatsgevonden aan de *public schools* en aan de *colleges* van Oxford en Cambridge. In de loop van de negentiende eeuw zijn deze instellingen van centrale betekenis geworden voor het samengaan van aristocratie en bourgeoisie in een vernieuwde *upper class*. De profilering van een kenmerkende levensstijl, gecomprimeerd in het ideaal van de *gentleman*, en de recruterings van nieuwe leden heeft steeds meer via deze opleidingsinstituten plaatsgevonden. Nog altijd geldt *public school*- en vervolgens Oxbridgevorming als het kenmerk bij uitstek van *upper class* status (Scott 1982).

In Frankrijk hebben de *grandes écoles* aan de basis gestaan van een elite, die het gros van de topposities in het staatsapparaat en de aan de staat gelieerde bedrijven voor zijn rekening heeft genomen. De *grandes écoles* zijn veel meer dan de Britse elite-onderwijsinstellingen geïnspireerd geweest door het meritocratische ideaal, desondanks zijn het van meet af aan exclusieve scholen geweest die bij uitstek door zonen van de gevestigde elite werden bezocht (Bourdieu & Passeron 1989).

In Nederland bestaan geen vergelijkbare elite-onderwijsinstellingen. Tussen de universiteiten is van oudsher weinig kwaliteitsverschil of verschil in standing, hoewel Leiden als oudste universiteit een bijzonder aanzien heeft. In Nederland, zo wordt algemeen aangenomen, hebben de *studentencorpora* een centrale rol gespeeld bij de productie en reproductie van de maatschappelijke elites. Het ideaal waaraan de leden van de *studentencorpora* zich spiegelde, toonde enige overeenkomst met dat van de *gentleman*, maar het is niet waarschijnlijk dat het Britse model werd geïmiteerd. De *corpora* waren veeleer naar Duits voorbeeld gemodelleerd. De oorsprong van de *studentencorpora* wijst niettemin op een typisch Nederlandse variant.

Ten tijde van de Republiek hadden de leden van de universitaire gemeenschap een voorkeurspositie genoten die was vastgelegd in de geldende academische privileges, waaronder belastingvrijdommen, vrijstelling van schuttersdiensten en eigen rechtbanken. De Franse overheersing maakte een einde aan die privileges en daarmee tevens aan de vanzelfsprekende uitzonderingspositie van studenten en hogleraren. Als reactie daarop gingen de studenten, wier standsbesef allerm minst was verdwenen, zich organiseren in eigen gezelschappen en sociëteiten.

Van beslissende betekenis voor de oprichting van de *studentencorpora* was de Belgische opstand van 1830. De Tiendaagse Veldtocht

veroorzaakte een golf van nationalisme en oranjegezindheid in de Noordelijke Nederlanden, in het bijzonder aan de universiteiten. De studenten boden zich massaal aan om ten strijde te trekken tegen de Belgische opstandelingen. In alle steden werden studentencompagnieën opgericht. De verdedigers van de nationale eer werden met veel vlagvertoon uitgezwaaid en bij hun terugkeer zo mogelijk nog enthousiaster binnengehaald. De deelname aan de krijgshandelingen en al het spektakel daaromheen resulteerde in een sterk toegenomen saamhorigheidsgevoel onder de studenten, dat tot uiting kwam in de opbouw van het verenigingsleven.

In de studentencorpora verenigden zich het allegaar van reeds bestaande clubs, die waren opgericht door verschillende elkaar beconcurrerende senatoren. Zij ontstonden uit een samengaan van sociëteit, ontgroensenaten, disputen, de 'Almanak', muziek-, sport- en toneelgezelschappen en natuurlijk de studentencompagnieën of de 'Weerbaarheid' (Hagendijk 1980). Zo werden de corpora complexe, federatieve organisaties. De jaarlijks gekozen senatoren deden ervaring op met bestuur en beleid van een complexe organisatie van verschillende, dikwijls rivaliserende clubs en gezelschappen. Ontgroeningsrituelen versterkten de interne solidariteit en het exclusieve imago van de corpora. Deze vaak gewelddadige ontgroeningen dienden ertoe de aspirant-leden te doordringen van de *mores* van het corps. Het feit dat deze *mores* zo sterk de nadruk kregen, illustreert de noodzaak deze normen, die klaarblijkelijk niet als vanzelfsprekend golden, in te prenten. Die nadruk zou niet nodig zijn geweest als de nieuwe leden allen hadden behoord tot de traditionele aristocratie met haar nauw omschreven zeden en gebruiken.

De studentencorpora in Nederland waren grotendeels op Duitse leest geschoeid. Tal van corpslegendes waren van de Duitse *Burschenschaften* geleend. Zo deed in corpssociëteiten het verhaal de ronde dat het *duel* ook in de eigen sociëteit was toegestaan. Het ritueel daarbij was in Utrecht dat de uitdager de uitgedaagde een 'voetje melk' aanbood. Indien de laatste het borrelglaasje melk opdronk, liet hij zich vernederen. Het alternatief was de uitdaging aan te nemen. De tot het duel uitgedaagde had de keus van het wapen: het *pistolet*, de degen of een gevecht zonder wapen. In de wet voor de Utrechtse Studentensociëteit onder de zinspreuk *Placet hic requiescere Muis*, opgericht op 26 februari 1816, wordt echter geen gewag gemaakt van het duel. Het dragen van wapens is verboden. 'Wapenen moeten terstond op de daartoe bestemde plaats

worden afgegeven. Overtreding kan beboet worden met ten hoogste f 10,-. Met toestemming van de Commissie van Bestuur kan van deze bepalingen worden afgeweken.' (artikel 149) Omdat de genoemde wet tot stand gekomen was in 1816, dat wil zeggen vóór de invoering van het Burgerlijk Wetboek, viel - zo meenden de leden - de sociëteit niet onder de algemene politieverordening die het gebruik van steek- en vuurwapens verbood.⁵ Het recht van duel was echter niet meer dan een legende, want vanaf 1860 was er nog maar sporadisch sprake van duellerende studenten. De arts S. Greidanus beschrijft in zijn autobiografie (1908) als pikanterie hoe hij in 1865 als kandidaat in de geneeskunde een duel tussen twee Leidse corpsleden bijwoonde: 'De duellanten moesten zich nu tot op het hemd ontkleeden, de sabels werden gemeten of zij even lang waren en de kamprechter vroeg voor de laatste maal of er dan absoluut geen middel bestond om partijen te verzoenen en of de zucht naar wraak zoo intens was, dat die alleen in bloed kon gesmoord worden?' (Greidanus 1908, 43).

Hoewel het duelleren in Nederland slechts een zwakke echo was van wat er in Duitsland plaatsvond, had het toch min of meer dezelfde symbolische betekenis. Norbert Elias schrijft over het duel in de Duitse studentenbonden:

Die Sitte des Zweikampfes war (...) die letzte Kanonisierung einer Art des Verhaltens, das die mehr und mehr in die Staatsapparatur integrierten Kriegeradeln mit vielen anderen Oberschichten in ähnlicher Lage teilten: 'Die Zwangsapparatur und die Gesetze des Staates, das war das Empfinden, sind nützlich, um die Ordnung aufrechtzuerhalten. Aber wir, die Krieger und die Regierenden, sind diejenigen, die die Ordnung im Staates aufrechthalten. Wir sind die Herren des Staates. Wir leben nach unseren eigenen Regeln, die wir uns selber geben. Für uns gelten diese Staatsgesetze nicht' (Elias 1989, 70/71).

Het is opmerkelijk dat ook in Nederland de amalgamatie van adel en burgerij vooral in het 'militaire' tot stand gekomen was. De Tien-daagse Veldtocht tegen het opstandige België in 1831, had immers de stoot gegeven tot de oprichting van de corpora, en de studentenweerbaarheid vormde tot in de jaren zestig van deze eeuw de *backbone* van de corpora. Oud-minister Luns bracht in het televisieprogramma 'Klasgenoten' een strofe van het Amsterdamse Weerbaarheidslied ten

⁵ Wet voor de Utrechtsche Studenten Sociëteit onder de zinspreuk '*Placet Hic Requiescere Musis*' te Utrecht (1961).

gehore:⁶

Maar eenmaal komt de tijd,
waarnaar wij allen smachten.
Dan gaan wij naar de grens
Om belzen af te slachten.
Dan schiet het zevenvelds,
Met welgemikte schoten
Dat godvergeten tuig
De kartetsen voor de ...

Het sterk met de Weerbaarheid verbonden Zanggezelschap Coerslied wist de Utrechtse studenten tot diep in de jaren zestig te inspireren met het bezingen van de Groot-Nederlandse gedachte op een wijze die vrijwel identiek was aan het meest 'volkse' Vlaamse nationalisme:⁷

Frisse klinkt uit ieders kele
Roeland bronsend door de stede
In Vlaanderland weerklonken
Terwijl de Walen stonken
Schichtig, scharrig weggezonden.

Ook sociaal mengden zich het adellijke en het burgerlijke element: in 1966 werd het illustere zanggezelschap aangevoerd door jonkheer G.W. Kernkamp en Pyke Koch jr die het Groot-Nederlandse vaandel van zijn vader had overgenomen.

Het is echter beslist onjuist te menen dat de corpora tot aan de jaren zestig uitsluitend onderdak boden aan reactionaire drinkeboers, die nostalgisch liederen zongen over de Belgische veldtocht en in de herensociëteit hun onderlinge vetes met een duel wilden beslechten. De corpora waren algemene verenigingen die tenminste tot 1965 een hegemoniale positie innamen in het studentenleven en zelfs in de universitaire wereld als zodanig. Tot in de zestiger jaren was de

⁶ *Klasgenoten*, televisieprogramma onder redactie van Jef Rademakers en Koos Postema, aflevering uitgezonden op 9 juli 1988, aanwezig waren Joseph Luns en zijn dispuutgenoten uit 'Hera'. Zie ook Strijdlid van de K.S.S. in: *K.S.S. 1880-1985*, uitgave ter gelegenheid van het 21^e lustrum der Koninklijke Studenten Schietvereniging, Amsterdam, 1985.

⁷ *Utrechtsche Studenten Almanak 1966*. Het eerste woord van deze strofen is een verwijzing naar het gebruik op de sociëteit om te toosten met de woorden 'Van de frisse'.

fiscus van het corps qualitate qua penningmeester van de studenteneettafels. Veel 'algemene' studentenverenigingen werden de facto gedomineerd door de corpora. Veel hoogleraren waren reünisten van het corps, en in de collegezalen van de rechtenfaculteit waren speciale corpsbanken, waarin 'nihilisten' geen plaats konden nemen.⁸

Op cultureel terrein speelden de corpora een voortrekkersrol. Jonge regisseurs regisseerden hun eerste voorstellingen bij de toneelvereniging van één van de corpora.⁹ Avant-garde composities werden voor het eerst gespeeld door de muziekvereniging van het corps.

Maar ook de progressieve Studenten Vakbeweging werd in de eerste jaren na haar oprichting (1963) tenminste voor een deel gedragen door corpsleden (Hughes Boekraad in Nijmegen, Wouter Koning in Utrecht, Cees Waal in Leiden, Guy Kilian, Max Arian en Pitt Treuman in Amsterdam). Er bestond een traditie van incorporatie van nieuwe culturele stromingen en maatschappelijke bewegingen die voor een deel berustten op een bewuste strategie.

Het corps was dus een zeer heterogene 'vereniging van verenigingen', georganiseerd in en rond de sociëteit. De habitus van het corpslid bestond daardoor uit een beperkt aantal elementen. Er was in de eerste plaats een nadruk op *lifestyle*, de vorm speelde een grote rol in het leven van een corpsstudent. Een reeks van ongeschreven spreek- en klederegels maakte dat men elkaar onmiddellijk kon herkennen als heer van stand. Er was, in de tweede plaats, een grote nadruk op het 'mannelijke': vrouwen konden geen lid worden van het corps en op de sociëteit werden onder geen voorwaarden vrouwen toegelaten. Zelfs tijdens de 'Emancipatie', dat wil zeggen tijdens de feestelijke gebeurtenissen waarop de sociëteit opengesteld werd voor de 'burgerij', waren vrouwen absoluut verboden. De enige vrouwen die soms op 'kroegjoelen' werden toegelaten waren prostituées, die naar oud gebruik 'op het biljart geneukt moesten worden'. Ook hier gold echter, evenals bij het duel, dat het meer een sexistische legende betrof dan een praktijk. Wel was het onder corpsleden gebruikelijk seksuele relaties te onderhouden met vrouwen uit de lagere klassen ('verpleegsters'), en zich tegelijkertijd te onthouden

⁸ Nog in 1965 werd een dove 'nihilist' die vanwege zijn handicap vooraan in de corpsbanken was gaan zitten onder het toezien van de hoogleraar strafrecht hardhandig verwijderd door de aanwezige corpsleden. Ook een dove student moest de *mores* geleerd worden.

⁹ In het USC rond 1965 waren dat Lodewijk de Boer, Erik Plooyer, Shireen Stroker.

van sexueel verkeer met hun verloofdes. De 'hoofse liefde' beperkte zich tot vrouwen van de eigen klasse (Elias 1989, 51).

Een derde element in de corpscultuur was de nadruk op anciënniteit: eerstejaars studenten zaten in de sociëteit op hoge ('keuken') stoelen, tweedejaarsstudenten mochten zich verheugen in een stoel met een bescheiden leuning. Derdejaars zaten in fauteuils, terwijl de vierdejaars en ouder het recht hadden 'aan de haard' plaats te nemen. Hiërarchisch denken vormde de kern van de corpsideologie. Niet elk dispuut had dezelfde status. Met name in Amsterdam was er een groot verschil tussen de leden van aristocratische disputen ('bovenbuiken') en de minder deftige disputen ('onderbuiken').¹⁰ Er bestond bovendien een nauwe relatie tussen leden en oud-leden. Bij elk lustrum stroomden de oud-leden naar hun studentenstad terug en daar werden zij als 'honorair' met grote eerbied en achting ontvangen. De jaar-hiërarchie, die in de vereniging zo sterk was, werd in het hono-rairschap doorgezet: in de cortège liepen de oud-corpsleden die in 1920 waren aangekomen vóór die welke in 1921 waren aangekomen. Ook de tafelschikking vormde anciënniteit het ordenend principe. Zo leerde men de studenten omgaan met de dialektiek van saamhorigheid en hiërarchie, van vrijheid in gebondenheid. Centraal element in de corpstraditie was echter de gezamenlijke overtuiging tot een elite te behoren, een elite die aan andere regels gebonden was dan de 'burgerij'. *Quod licet Iovi, non licet bovi* was het uitgangspunt van de corpscultuur, dat als pendant het *noblesse oblige* kende. Beide elementen waren onlosmakelijk met elkaar verbonden.

Leverden de corpora hun (bestuurs)leden vooral sociaal kapitaal ('vrienden voor het leven, relaties voor altijd') of was het vooral cultureel kapitaal in de vorm van een *habitus* die in het verdere maatschappelijke leven van pas zou komen? Met andere woorden was de elitevorming vooral een zaak van sociale contacten, of was het veeleer een kwestie van cultuur? In dit geval is duidelijk hoezeer sociale netwerken en habitus op elkaar aansluiten. Juist de nadruk op de stijl als herkenningsteken, op anciënniteit als ordenend principe, op mannelijkheid als basis voor solidariteit, maakte de sociale netwerken bijzonder effectief. De betreffende netwerken waren daardoor niet afhankelijk van persoonlijke vriendschappen of van gedeelde politieke overtuigingen. Men kon zich als corpslid verstaan met de

¹⁰ Zie hiervoor o.a. de speciale bijlage van Folia Civitatis 10 april 1992.

corpsleden die twintig jaar eerder gestudeerd hadden, want de bekendheid met de *mores*, de gedeelde *lifestyle* en het gevoel voor anciënniteit deed de sociale afstand krimpen. De netwerken van oud-corpsleden zijn typische voorbeelden van de 'strength of weak ties' (Granovetter 1973). Maar deze netwerken konden alleen dan ook hegemoniaal zijn als er steeds opnieuw plaats was voor *homines novi*. De groentijd was niet alleen een ritueel om de insiders van de outsiders te onderscheiden en een *esprit de corps* te ontwikkelen; het was ook een socialisatieproces: de burgerjongen moest zich een aristocratische levensstijl eigen maken, de kleinburger moest zich burger wanen.¹¹ Aan deze aspecten werd voor al diegenen die in een bestuur hadden gezeten nog het element van de bestuurlijke ervaring toegevoegd. Met name door het lidmaatschap van de senaat deed men bestuurlijke ervaring op in een tamelijk gecompliceerde organisatie, daarnaast kon men zich oefenen in het uitoefenen van gezag. Een gezag dat de besturen van de corpora in grote mate bezaten en dat naar buiten toe kracht werd bijgezet door het dragen van jaquet, bediendes in livrei en grote, zwarte auto's met chauffeur.¹²

Tussen de verschillende corpora bestond, binnen het gedeelde domein van de *habitus* der corpsstudenten, een zekere mate van wedijver en ook een statusrangorde. Vooraan stonden Leiden en Utrecht, als de corpora met de oudste rechten en de meeste tradities. Dan volgden Amsterdam en Groningen. Van de Hogescholen had het Delftsch Studenten Corps vanzelfsprekend het grootste prestige, op afstand gevolgd door 'de boeren uit Wageningen'. Geheel onderaan de statusladder stonden de corpora van de nieuwe hogescholen en de bijzondere universiteiten: Rotterdam, Nijmegen, het VU-Corps en Tilburg. De relaties met de andere verenigingen in dezelfde stad waren zonder meer vijandig. Hun bestaan werd in feite ontkend en de leden van andere gezelligheidsverenigingen werden behandeld als de 'nihilisten', studenten die van geen enkele vereniging lid waren. Het waren 'knorren' en ze deden, in de ogen van de corpsleden, niet mee aan het echte studentenleven.

¹¹ Zie hiervoor de roman van Kees van der Pijl, *Esprit de Corps* (uitgeverij de Harmonie, Amsterdam, 1989).

¹² Het was de senatoren van de corpora bij *mos* verboden zich in hun universiteitsstad per fiets te vervoeren.

3 Oud-senatoren in topposities

Wat was nu het belang van het lidmaatschap ener senaat voor de maatschappelijke loopbaan van de senatoren? Wat was de betekenis van de corpsbesturen als recruteringsveld voor de economische, politieke en bestuurlijke elite van Nederland? Om op die vragen een antwoord te kunnen geven, hebben wij de senatoren verzameld van de traditionele studentencorpora: van Amsterdam (ASC), Delft (DSC), Groningen (GSC), Leiden (LSC), Utrecht (USC), Wageningen (WSC) en het relatief jonge corps van Rotterdam (RSC) en bovendien de senatoren van de corpora aan de confessionele universiteiten: het Nijmeegs Studenten Corps 'Carolus Magnus', het Tilburgs Studenten Corps 'Sint Olof' en het VU Corps.

Van alle senaatsleden uit de periode 1920 tot 1960 zijn we nagegaan of zij waren doorgedrongen tot de politieke, ambtelijk-bestuurlijke of financieel-economische elite in de periode 1960 tot 1980. Tot de politieke elite rekenen we de leden van de kabinetten en van de Staten Generaal in de betreffende periode, in totaal 1020 personen. Onder de noemer ambtelijk-bestuurlijke elite rangschikten we de topambtenaren ten departemente (hoofden van directies, directeuren en secretarissen-generaal), de ambassadeurs en de Nederlandse vertegenwoordigers bij de grote internationale organisaties, de leden van de belangrijkste adviesorganen van de overheid, de leden van de Raad van State, alsmede de bestuurders van de universiteiten (curatoren of leden van het College van Bestuur en rectores magnifici). Tot de financieel-economische elite rekenden we de leden van de raden van bestuur en de raden van commissarissen van de grootste tachtig industriële bedrijven en financiële instellingen in de periode 1960-1980, in totaal 1764 personen.

We gingen ervan uit dat de topfunctionaris tenminste een veertiger is als hij de topfunctie bereikt en die positie zal blijven behouden tot hij vijfenzestig jaar oud is. De oudste senatoren uit de onderzoekspopulatie (die uit 1920) zullen, indien zij een elitepositie hebben bereikt, in 1960 nog steeds in functie zijn - ze zijn dan juist de zestig gepasseerd. De jongste senatoren uit de populatie (die uit 1960) zullen in 1980 net oud genoeg zijn - ze zijn dan veertigers - om een elitepositie te kunnen hebben bereikt.¹³

¹³ Dit zijn dus conservatieve schattingen voor wat de jongste leden van de populatie betreft.

De resultaten van het onderzoek tonen aan dat er een sterke relatie is tussen het lidmaatschap van de senaat en het bereiken van een elitepositie. Eén op de acht senatoren van de totale populatie uit de periode 1920 tot 1960 is doorgedrongen tot de hoogste functies in de samenleving. Maar tabel 1 laat ook zien dat er grote onderlinge verschillen bestaan tussen de corpora. De senatoren van de corpora met de oudste en grootste traditie, die van Leiden en Utrecht, zijn zeer sterk vertegenwoordigd in de hoogste regionen van de samenleving. Het corps van de Landbouwhogeschool Wageningen en het Groningsch Studenten Corps scoren laag.

Tabel 1.

Percentage oud-senatoren dat een elitepositie heeft bereikt tussen 1960 en 1980.

	% elite	N(totaal)
Leiden	22.5	178
Utrecht	18.1	188
Delft	14.2	183
Amsterdam	13.4	179
Nijmegen	13.3	165
Tilburg	12.2	115
Rotterdam	10.8	158
VU Corps	9.2	184
Groningen	4.9	162
Wageningen	3.2	158
Totaal	12.5	1670

Een meer gedetailleerd beeld ontstaat als we de recrutering voor de top van het bedrijfsleven, de ambtelijk-bestuurlijke elite en de politieke elite afzonderlijk bekijken.

Uit tabel 2 blijkt dat Delft, Utrecht en Leiden in de top van het bedrijfsleven het sterkst zijn vertegenwoordigd. Leiden scoort ook hoog in de beide andere categorieën, Utrecht in mindere mate. De zeer lage vertegenwoordiging van Delft bij de overheid en in de politiek is gezien het specialistische karakter van de opleiding niet verwonderlijk. Opvallend is veeleer de sterke vertegenwoordiging van de 'ingenieurs' in de raden van bestuur en onder de commissarissen van de grote bedrijven in Nederland.

In de politieke elite zijn de katholieke corpora van Nijmegen en Tilburg het best vertegenwoordigd. Het gereformeerde corps van de VU scoort lager, maar levert nog relatief veel oud-senatoren aan het

politieke bedrijf. De confessionele corpora zijn ook in de ambtelijk-bestuurlijke elite sterk aanwezig, maar in de top van het bedrijfsleven is hun positie naar verhouding zwak.

De oud-senatoren van het Amsterdamsch Studenten Corps nemen een royale middenpositie in in alle drie de onderscheiden recrutingspatronen. Rotterdam is behoorlijk vertegenwoordigd in het bedrijfsleven, in iets mindere mate bij de overheid, maar in het geheel niet in de politiek.

De corpora van Groningen en Wageningen scoren over de gehele linie laag. De positie van Wageningen kan worden verklaard uit de specialisatie van de Landbouwhogeschool. Voor Groningen ligt het voor de hand te veronderstellen dat zijn regionale functie in de onderzochte periode zeer sterk is.

Tabel 2.

Percentage oud-senatoren dat een positie heeft bereikt in de financieel-economische, ambtelijk-bestuurlijke en politieke elite tussen 1960 en 1980.¹⁴

% bedrijfsleven		% overheid		% politiek	
Delft	13.1	Leiden	11.8	Nijmegen	6.1
Utrecht	12.8	Nijmegen	7.9	Tilburg	5.2
Leiden	11.2	Tilburg	7.8	Leiden	4.5
Rotterdam	7.0	VU Corps	7.6	VU Corps	3.8
Amsterdam	6.1	Amsterdam	7.3	Amsterdam	2.8
Tilburg	2.6	Utrecht	6.4	Utrecht	2.1
Groningen	2.5	Rotterdam	5.7	Wageningen	1.3
Nijmegen	2.4	Groningen	2.5	Groningen	0.6
VU Corps	2.2	Delft	1.6	Delft	0.0
Wageningen	1.3	Wageningen	0.6	Rotterdam	0.0
Totaal	6.5		5.9		2.6

4 Adel en patriciaat

Als onze historische analyse van de sociogenese en functie van de studentencorpora juist is, mogen we verwachten dat de adel en het

¹⁴ Als senatoren een elitepositie hebben bereikt in meer dan één sector ontstaat er een overlap. De optelsom van de percentages in de drie sectoren is daarom niet gelijk aan het percentage senatoren dat een elitepositie heeft bereikt als gepresenteerd in tabel 1.

patriciaat ruimschoots zijn vertegenwoordigd in de senaten van de corpora.

In het bovenstaande hebben we adel en patriciaat steeds onder één sociale noemer ondergebracht en aangeduid als aristocratie. Dit laat zich rechtvaardigen door de nauwe verstrengeling van de adel en het patriciaat, de Nederlandse adel immers bestaat grotendeels uit regentenfamilies die na de vestiging van het Koninkrijk in de adelstand zijn verheven. Willen we echter vaststellen wie precies tot de aristocratie behoren, dan plaatsen de bronnen ons voor een probleem.

Adellijke afkomst is eenvoudig vast te stellen aan de hand van de officiële genealogie van de Nederlandse adel, *Nederland's Adelsboek*, die wordt uitgegeven onder auspiciën van de Hoge Raad van Adel. De bestaande genealogie van patricische families, *Nederland's Patriciaat*, is echter een minder betrouwbare bron. In oorsprong werden oude regentengeslachten die een lange historie in de Republiek achter zich hadden, gerekend tot het patriciaat. Maar sinds het begin van uitgifte van het patriciaatsboek in 1910 werden de maatstaven steeds ruimer genomen: ook families met een traditie in het lokale bestuur of in de leiding van industrie, handel, bankwezen en krijgsmacht konden zich laten opnemen, mits zij de drukkosten van de eigen genealogie bekostigden (zie Bruin/Schmidt 1980). Vanwege de relatieve onbetrouwbaarheid van de voor vaststelling van afkomst uit het regentenpatriciaat beschikbare bron, hebben we in het onderstaande of adel en patriciaat apart gerubriceerd of uitsluitend de adel in de beschouwing genomen.

In de senaten van de Leidse en Utrechtse corpora is de aristocratie zeer sterk vertegenwoordigd; in Leiden vormt ze de meerderheid, in Utrecht is bijna de helft van het aantal senatoren van adel of afkomstig uit het patriciaat. Verreweg het grootste percentage edellieden vinden we in Utrecht, het traditionele centrum van de Gelderse landadel. De adel kende een aparte organisatie binnen het USC: het uiterst exclusieve gezelschap TRES, zo geheten omdat het jaarlijks precies drie nieuwe leden recruteerde (*Tres faciunt collegium*). Selectie voor het lidmaatschap van Tres was overwegend op familie-traditie gebaseerd. Tres functioneerde de facto als een reservoir van toekomstige senatoren van het USC.

De Leidse traditie is van oudsher verbonden geweest met de bestuurlijke adel (*noblesse de robe*) en heeft klaarblijkelijk een grote aantrekkingskracht op het patriciaat uitgeoefend: naast een adellijke vertegenwoordiging van ruim 15% vinden we een patricisch aandeel

van maar liefst 45%.

In Delft, Rotterdam en Amsterdam stamt een groot deel van de senatoren afkomstig uit patricische families, de adel is er zwak vertegenwoordigd. De aristocratie neemt er een groot deel van de senaatsposten voor haar rekening. In de confessionele corpora van Tilburg en de VU is het aandeel van de aristocratie praktisch te verwaarlozen. In Nijmegen zijn katholieke aanzienlijke families nog duidelijk aanwezig in de gelederen van de senatoren (met 13.3%). In Wageningen en Groningen is het aandeel van de aristocratie ruim vijftien procent.

Tabel 3.

Adel en patriciaat in de senaten van de studentencorpora 1920-1960 (in percentages).

senaat	% adel	% patriciaat	% aristocratie
Leiden	15.2	44.9	60.1
Utrecht	21.8	23.9	45.7
Delft	6.6	27.3	33.8
Rotterdam	4.4	27.2	31.6
Amsterdam	4.5	25.7	30.2
Wageningen	3.2	12.7	15.8
Groningen	1.2	14.2	15.4
Nijmegen	3.6	9.7	13.3
Tilburg	0.9	3.4	4.3
VU Corps	0.5	2.7	3.3
Totaal	6.6	19.9	26.5

Was de toegang tot de elite nu ook eenvoudiger naarmate het aristocratische element in de senaat sterker was? We veronderstellen van wel. Een habitus die sterk is getekend door de adellijke traditie en een navenant sociaal kapitaal, zullen een Utrechtse of Leidse senator min of meer voorbeschikken om zich in de elite te voegen. Een Groningse senator daarentegen zal veel moeilijker tot de elite door-dringen. Tabel 4 brengt de correlatie tussen het adellijke element en de doorstroom naar de elite in beeld.

Tabel 4.

Percentage adel in de senaten afgezet tegen het percentage oud-senatoren dat een elitepositie heeft bereikt (combinatie van gegevens van tabel 1, 2 en 3).

	% adel	% bedr.	% overh.	% pol.	% elite ¹⁵
Utrecht	21.8	12.8	6.4	2.1	18.1
Leiden	15.2	11.2	11.8	4.5	22.5
Delft	6.6	13.1	1.6	0.0	14.2
Amsterdam	4.5	6.1	7.3	2.8	13.4
Rotterdam	4.4	7.0	5.7	0.0	10.8
Nijmegen	3.6	2.4	7.9	6.1	13.3
Wageningen	3.2	1.3	0.6	1.3	3.2
Groningen	1.2	2.5	2.5	0.6	4.9
Tilburg	0.9	2.6	7.8	5.2	12.2
VU Corps	0.5	2.7	7.6	3.8	9.2

De correlatie tussen het percentage adellijke senatoren en het percentage oud-senatoren in het bedrijfsleven is zeer hoog (0.80). Adellijke vertegenwoordiging in de senaat correleert veel minder sterk met het percentage oud-senatoren in de bestuurlijke elite (0.30) en helemaal niet met de politieke elite (-0.02).

Eliterecrutering, vooral die in het bedrijfsleven, wordt in de twintigste eeuw dus nog altijd gekenmerkt door aristocratische patronen. De mate waarin iemand beschikt over de gewenste habitus en het mede daarop gebaseerde sociale kapitaal bepaalt voor een belangrijk deel zijn kansen op een elitepositie. De corpora waren de instellingen bij uitstek waarin de habitus gestalte werd gegeven en de organisatie van sociaal kapitaal vorm kreeg. De opstrevende burgerij voor wie het universitaire onderwijs het aangewezen middel was om zich een weg te banen naar de elite, heeft zich in de corpora als in een smeltkroes gemengd met de traditionele elite.

Als onze theorie juist is en in de corpora een amalgamatie heeft plaatsgevonden van aristocratie en burgerij, mogen we verwachten dat de burgerij in gelijke mate als de aristocratie in de elite is gaan participeren.

¹⁵ Zie noot 15.

Tabel 5.

Percentage van de senatoren afkomstig uit burgerij en aristocratie dat een elitepositie heeft bereikt.

	burg.		adel		patr.		arist.	
	% el.	N	% el.	N	% el.	N	% el.	N
Utrecht	11.8	102	41.5	41	11.1	45	25.6	86
Leiden	23.9	71	18.5	27	22.5	80	21.5	107
Delft	14.9	121	8.3	12	14.0	50	12.9	62
Amsterdam	14.4	125	12.5	8	10.7	46	11.1	54
Rotterdam	9.3	108	28.6	7	11.6	43	14.0	50

Leiden, Delft en Amsterdam voldoen aan deze verwachting. Het percentage burgers dat zich een elitepositie heeft verworven, ontloopt het percentage adellijke senatoren dat in de elite is terecht gekomen nauwelijks en is zelfs iets hoger. In Utrecht daarentegen is het traditionele standsverschil niet verdwenen. Terwijl 40% van de adellijke senatoren eliteposities is gaan bezetten, zijn de senatoren afkomstig uit de burgerij daar ver bij achter gebleven. Ook in Rotterdam is bij de burgerij de doorstroom naar de elite beduidend geringer dan bij de adel. Maar de populatie (N=7) is in dit geval zo gering dat dit verschil weinig betekenis heeft. Om die zelfde reden zijn de cijfers voor de andere corpora in tabel 5 niet opgenomen.

De recruteringspatronen van de aristocratie en de burgerij verschillen enigszins. De aristocratie is het sterkst op het bedrijfsleven georiënteerd. Alleen Leiden vormt hierop een uitzondering. Het Leidsch Studenten Corps blijkt in de onderzochte periode nog steeds overwegend 'bestuursadel' te produceren: de aristocratie is er sterker in het overheidsapparaat vertegenwoordigd dan in het bedrijfsleven. De burgerij dringt over het algemeen iets gemakkelijker door in de overheidsbureaucratie. maar in zowel Leiden, Utrecht, Delft als Rotterdam is de burgerij sterker vertegenwoordigd in de top van het bedrijfsleven dan in het overheidsapparaat.

5 Conclusies

De gangbare opvatting dat de studentencorpora een broedplaats zijn geweest voor de toekomstige maatschappelijke elite, blijkt niet uit de lucht gegrepen. Een aanzienlijk percentage van de gewezen senatoren

uit de periode 1920 tot 1960 is teruggevonden in de top van het bedrijfsleven, bij de overheid en in de politiek. Tussen de corpora onderling bestaan echtere grote verschillen. Het percentage oud-senatoren dat tot de elite is doorgedrongen, varieert van een indrukwekkende 22.5% (Leiden) tot een praktisch te verwaarlozen 3.2% (Wageningen). De corpora verschillen bovendien in hun oriëntatie op bedrijfsleven, overheid dan wel de politiek.

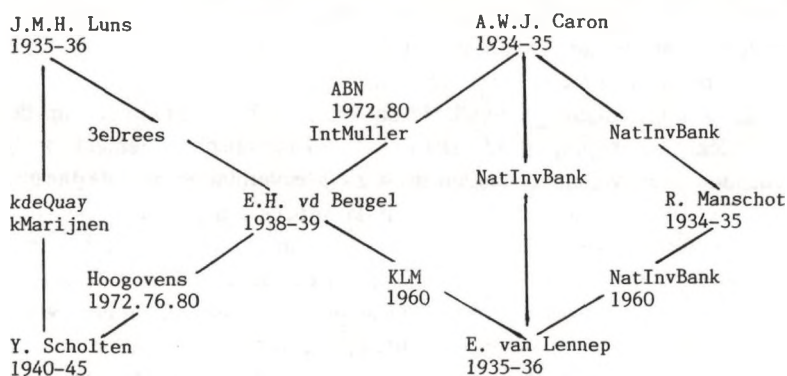
De recrutering voor de elite uit de senaten van de corpora wordt zeer sterk beïnvloed door de mate waarin de aristocratie in de senaat is vertegenwoordigd. In de senaten waarin de aristocratie een dominante positie inneemt, blijkt ook het aantal senatoren dat zich een elitepositie verwerft het grootst te zijn. Dit verband tussen aristocratische invloed en doorstroom naar eliteposities wordt niet alleen verklaard door het percentage aristocraten dat zich een elitepositie verwerft. Voor wat betreft de senatoren in Leiden, Delft en Amsterdam vinden we een hoger percentage burgers dan aristocraten in de maatschappelijke elite terug. De aanwezigheid van de aristocratie heeft blijkbaar een positieve invloed op de kansen van de niet-aristocratische senatoren. De studentencorpora lijken hier inderdaad een retort voor de amalgamatie van het aristocratische en burgerlijke element in het proces van elitevorming.

Zo komen wij tot de conclusie dat ondanks het verdwijnen van de standenmaatschappij rond 1848 het aristocratische element zich staande heeft weten te houden door zich te verbinden met de burgerij. De studentencorpora vormden in dat proces een smeltkroes waarin de habitus van adel en patriciaat met die van de opstrevende burgerij versmolten tot een nieuwe levensstijl en een nieuwe *esprit de corps*. Het oude standsgevoel had een vernieuwde betekenis gekregen, want de corpora vormden tevens de netwerken waarlangs tot ver in de twintigste eeuw de recrutering plaats vond van de Nederlandse elites - zij het voor verschillende corpora op verschillende wijze en in ongelijke mate. Leiden en Utrecht blijken de broedplaatsen van de maatschappelijke elites, waarbij in Leiden het patriciaat domineert en in Utrecht de adel. Tenminste tot 1960 blijft dat recruiterspatroon in stand. Betekent de wederopstanding van de corpora in de jaren tachtig ook een herstel van hun oude rol in de recrutering van elites?

Bijlage: Vriendschapsnetwerken

De opzet van dit onderzoek was niet gericht op de localisering van vriendschapsnetwerken met een aantoonbare invloed op het carrièreverloop van de senatoren. Zulke hechte netwerken verwacht men eerder aan te treffen in de dispuuten en gezelschappen binnen het corps dan in de senaat, die jaarlijks van samenstelling wisselt. Toch hebben we een aantal malen oud-senatoren van een zelfde studenten-corps die elkaar door hun senaatslidmaatschap nauw moeten hebben gekend, in de elite in een bijzondere samenhang terug gevonden. We geven hier een voorbeeld van vijf Amsterdamse oud-senatoren.

Figuur 1. Netwerk van vijf Amsterdamse oud-senatoren (onder de naam is vermeld het jaar van het senaatslidmaatschap. Waren twee oud-senatoren in hetzelfde steekjaar als directeur of commissaris aan hetzelfde bedrijf verbonden, dan is dat steekjaar vermeld onder de naam van het bedrijf).

Literatuur

- Beekenkamp, G.C. & J. Dronkers, Rotterdam, Delft, Leiden. De plaats van het onderwijs in de recruitering van president-directeuren, *Nederlandse elites in beeld. Mens en Maatschappij*, (december 1984), 85-100.
- Berg, J.Th.J. van den, *De Toegang tot het Binnenhof. De maatschappelijke herkomst van de Tweede Kamerleden*. Weesp, 1985.
- Berge, T. van den & M. Fennema, Verwantschapsstructuren in de financieel-economische elite, *Sociologisch Tijdschrift*, 11/4 (februari 1985), 727-751.
- Bourdieu, Pierre & Jean-Claude Passeron, *La Noblesse d'Etat*. Paris, 1989.
- Bruin, K., *Een herenwereld ontleed. Over Amsterdamse oude en nieuwe elites in de tweede helft van de negentiende eeuw*. Amsterdam, 1980.
- Bruin, K. & K. Schmidt, Zur Genealogie der Genealogie. Over het boekstaven van 'aanzienlijkheid' in het Koninkrijk der Nederlanden, *Sociologische Gids*, 27/4 (1980), 274-292.
- Elias, N., *Studien über die Deutschen. Machtkämpfe und Habitusentwicklung im 19. und 20. Jahrhundert*. Frankfurt, 1989.
- Granovetter, M.S., The Strength of Weak Ties, *American Journal of Sociology*, Vol. 78, nr. 6 (1973), 1360-1397.
- Greidanus, S., *De dagen van Olim. Herinneringen van een geneesheer*. Amsterdam, 1908.
- Hagendijk, R. *Het studentenleven. Opkomst en verval van de traditionele studentencultuur*. Amsterdam, 1980.
- Pijl, Kees van der, *Esprit de Corps*. Amsterdam, 1989.
- Secker, W.P., *Ministers in Beeld. De sociale en functionele herkomst van de Nederlandse ministers (1848-1990)*. Leiden, 1991.
- Schmidt, C., *Om de eer van de familie. Het geslacht Teding van Berkhout 1500-1950. Een sociologische benadering*. Amsterdam, 1986.
- Schmidt, C., Een lengteprofiel van het Hollandse patriciaat. Het geslacht Teding van Berkhout 1500-1950. In: J. Aalbers & M. Prak (red.), *De bloem der natie. Adel en patriciaat in de Noordelijke Nederlanden*. Amsterdam, 1987.
- Schijf, H., Financieel-economische elites rond 1900 (diss.). Universiteit van Amsterdam (in druk).
- Scott, J., *The Upper Classes. Property and Privilege in Britain*. Bloomington/London, 1982.
- Wilderdink, N., *Vermogensverhoudingen in Nederland. Ontwikkelingen sinds de negentiende eeuw*. Amsterdam, 1984.